

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Мария Андонова Пиргова
„Конвергентните политики – един от историческите вектори на глобалната епоха”,
представен за придобиване на научната степен „Доктор на политическите науки”,

от проф. д.ф.н. Петър-Емил Митев

Дисертационният труд на Мария Пиргова (388 с.) се състои от увод, три части (*I. Понятие и теоретични основания за изследване на политиките на конвергенция; II. Прилагане на политики на конвергенция в държавното управление на развити капиталистически страни; III. Характерни политики на конвергенция в Съветска Русия, СССР до 1939 г. и Китай*), заключение и библиография.

Авторската цел е да се изследват практиките на конвергентната политика и да се извлекат политологически изводи, като се изхожда от това, че страни от двете социалнополитически системи – капитализма и социализма – имат „обща модерна основа в буржоазното общество, стъпват на общите характеристики на модерната епоха от периода XVIII-XXI век и заедно с това развиват политически различни общества” (Автореферат, с. 3).

Дисертабилност

Темата и разработката, казано с една вече поизтъркана дума, изглеждат *предизвикателство* спрямо представите, намерили място в мейнстрийма през последните десетилетия. По същество обаче и темата, и разработката са *отговор*. Отговор на теоретично и в частност политологично предизвикателство.

Стана общо място да се констатира, че разпадането на Източния блок и източноевропейският преход са били посрещнати с изненада. Няма оправдание обаче и да ги изпращаме с фиксиране на изненада. Самата изненада следва да бъде обяснена. Дължи се преди всичко на това, че конвергентните практики бяха заглушавани от идеологическите децибелни на крещящо противоположно – срещу „империята на злото” на Запад, срещу „идеологическата диверсия на империализма” на Изток. Да се елиминира идеологическият контекст – и вчерашният, и днешният, за да се открие *wo ist der Hund*

begraben, за да стигне до същността – това е изследователска задача с несъмнена евристична стойност.

Към историческия аспект следва да се прибави актуалният. Неочаквано беше не само разпадането на СССР, а и не по-малко „Кимерика”, икономическото сближаване на Китай и САЩ. Да се обясни логиката на процесите, довели до тези парадокси, е от първостепенно значение за историческото обяснение на т.нар. „преход” в Централна и Източна Европа, от една страна, и от друга страна, за да се хвърли светлина върху вътрешното развитие на страни с различни социални системи и оптималното протичане на глобализацията в съвременния свят.

Темата е напълно дисертабилна.

Научна компетентност

Дисертацията се отличава с широк обхват и многомерност. Разгледани са теоретични концепции и политически практики. Теоретичните възгледи са на икономисти, социолози, политолози. Специално внимание е отделено на изтъкнати изследователи на капитализма като Шумпетер, Стрейчи, Сорокин, Тинберген, Гълбрайт, Кейнс. Библиографията включва около 300 заглавия, в т.ч. 70 на немски и английски език.

Обхванати са особености на развитието, икономическата и социалната политика на седем страни: Великобритания, Германия, САЩ, Франция, Швеция, СССР и Китай.

Разработката на дисертационния труд е изпълнена с необходимата академична ерудиция.

Научни постижения

Дисертационният труд е оригинален и по замисъл, и по изпълнение. Отличава се с цялостност. Има основна идея, аргументирана с множество анализи и “case studies”. Приносите, посочени в авторската справка, са реални. Впечатлява анализът и описанието на логиката на социалния реформизъм през XIX и XX век. Предконвергентните тенденции на сближаване не между системи, а на социалните и либералните елементи в рамките на капиталистическата система, са важна предпоставка за изследването на процесите в „света-система” на XX век. Силно е представянето на сложното геополитическо взаимодействие. Особено значим принос е разкриването на връзката между конвергентните практики и процесите на глобализация. В този контекст работата следва да получи и методологическо

признание. Мария Пиргова връща в аналитичната палитра на политологията едно позабравено понятие, което не следва да се архивира.

Дисертацията импулсира критичното мислене и разширява теоретичния хоризонт. Дори несъгласието с авторката е плодотворно. Дисертацията е защитима, дори ако се оспорват авторски позиции: една гледна точка е обоснована и проследена последователно в теоретични и политически ракурси с научни аргументи.

Водещата интрига в изложението е подтекстът на самото понятие *конвергенция*, което предполага, че капитализмът не е толкова – потенциално и актуално, антисоциалистически, а социализмът не е толкова антикапиталистически, колкото личи от различни идеологически твърдения и политически обстоятелства.¹

Ако се потърси марксистко или постмарксистко обяснение на конвергентните практики, то би могло да се резюмира в два пункта.

- (1) Капитализмът в страните с победоносни собствени социалистически революции е *исторически неизживян*. Оттук неумолимата необходимост от връщане към икономическите стимули и пазарните механизми, обявено за първи път като НЕП (Ленин, 1921 г.) и придобило изумителен мащаб и последици като „реформа” (Дън Сяопин, 1978 г.).
- (2) Капитализмът в развитите страни навлиза в процес, който го прави *исторически надживян*. Класическият капитализъм насочва децата към фабриката, а не към училището; изцежда силите и здравето на работника така, че средната продължителност на живота е едва 40 г. Технологичните промени през XX век, особено втората му половина, поставят натрупването на капитала в зависимост от високото образование на значителна част от работниците, изискват стабилизация на живота на професионалистите. От принадлежната стойност се отчисляват социални разходи. Разбира се, играят роля и други обстоятелства – вътрешната класова борба и външната геополитическа конкуренция. Но ключова роля играе икономиката; с „третата вълна” възникват наченките на постпазарни отношения, които *отричат* качеството, същността на капитала, но заедно с това дават на капитализма *нов импулс* за развитие. Съчетанието има исторически аналог: в късната античност или късния феодализъм наченките на стоково-

¹ Конвергенцията, според работния подход на авторката, „може да се определи най-общо като многопосочни процеси, в които, от една страна, социалистическата система придобива черти на капиталистическата и обратно – капиталистическата система по различни причини използва практики от социализма” (с. 290).

парични отношения временно укрепват системата и едновременно я подкопават.²

Мария Пиргова не тръгва по пътя на обяснение от марксистки или постмарксистки тип. Заявеният политологичен подход е реализиран последователно. Конвергентните практики са изведени от ролята на държавата, която има регулативни надкласови функции в националното общество и влиза в сложни, често конфликтни външни отношения. Геополитиката е особено акцентирана. Според доц. Пиргова „геополитическите фактори се оказват решаващи за политическите практики както в капиталистическите, така и в социалистическите държави” (с. 284), което е подчертано чрез употребата и приоритизирането на понятието „геополитически императив“. Конвергенцията е разбрана като израз на прагматична „реалполитика”, която може да се разминава тотално с паралелните идеологически внушения. Дисертантката ги negliжира поради това, че подменят (или могат да подменят) социалните и политическите реалности. Остават вън от предмета на изследването, а в някои случаи са директно отхвърлени.

Това се отнася и до „тоталитарните” характеристики на СССР.³ Вярно е, че се получи парадоксална ситуация. През 60-те и 70-те години „тоталитарната” обяснителна схема (К. Фридрих и З. Бжежински) беше все по-изоставяна в съветологията поради неспособността си да обяснява процесите в Източния блок и заменяна с теории на модернизацията, особено в техни конвергентни варианти. Тъкмо тогава, когато с перестройката и източноевропейския преход конвергенцията можеше да се смята за очевидно доказана, последва нов идеен обрат и „превъоръжаване” с „тоталитарната” схема. Парадоксът е логичен, ако се вземе предвид изтъкнатият от авторката геополитически фактор. Падането на Стената беше изтъкувано като военна победа в Студената война. Онова, което ощетява триумфализма, беше пренебрегнато и изоставено. Критичният рефлекс на авторката не я е подвел.

В същото време тоталното negliжиране на „тоталитарната” концепция е неоснователно. Заедно с „мръсната вода” не следва да се изхвърли и детето, дори ако то е крайно несимпатично. Тоталитаризмът не е само „вражески” идеологически етикет.

² Марксистко обяснение в този дух е развито и подробно аргументирано в голямото изследване „Глобалният капитал” на руските икономисти А. Бузгалин и А. Колганов (в два тома, 2005 г.).

³ „Господстващата наука нарича съветската власт с изрази като „тоталитарна диктатура”, „левототалитарна диктатура”, „ленинизъм”, „сталинизъм”, „руска тоталитарна власт” и др. Това е теза, която се прокарва преди всичко от геополитическите врагове на Русия, от други господстващи сили на Запад, а и в Русия...” (с.309).

„Тоталитарни“ черти в СССР през 30-те години вижда един от неговите съоснователи, създателят на Червената армия Лев Давидович Троцки („Предадената революция”, 1936). Изключително задълбочено изследване още преди войната прави Питър Дракър („Краят на икономическия човек”, 1939). Следват блестящият исторически анализ на Давид Талмон („Произходът на тоталитарната демокрация”, 1952), класическата книга на Хана Арентс (1950, 1966, 1967). Но въпросът не е библиографски, а концептуален.

В изследването на Хана Арентс е въведено понятие с особено значение – „детоталитаризация”. През периода от 1953 до 1989/91 г. протича процес на детоталитаризация. Негов израз са конвергентните практики. Целият период от 1953 до 1989 г. е белязан от сблъсък на детоталитаризацията с обратните, тоталитарни тенденции.

Най-големите идеологически събития в социалистическия лагер след Втората световна война бяха разобличаването на култа към личността на Сталин в СССР, острият идеен сблъсък *ревизионизъм–догматизъм* в международен мащаб и културната революция в Китай. Всички те имат най-пряко отношение към проблемите на конвергенцията. Защото изразяват напрежението между двата полюса на политическа и икономическа практика, очертани още през 1918–1921 г. – военния комунизъм и НЕП. Първият е дивергентен, вторият – конвергентен.

„Желязната завеса” символизираше едно затворено общество, а през 1952 г. Сталин я легитимира с обобщението, че най-важен икономически резултат от Втората световна война е разпадането на единния световен пазар на две. Нещо общо между двете системи беше признато по достатъчно ясен и категоричен начин от най-авторитетния комунистически ръководител,⁴ но перспективата според него е преминаване от стоково производство към продуктообмен, т.е. дивергентна. Развитието опроверга политическото завещание на Сталин – с проблеми, противоречия и сблъсъци достигна до възстановяването на единния световен пазар.

⁴ „Иногда спрашивают: существует ли и действует ли у нас, при нашем социалистическом строе, закон стоимости? Да, существует и действует. Там, где есть товары и товарное производство, не может не быть и закон стоимости... В связи с этим на наших предприятиях имеют актуальное значение такие вопросы, как вопрос о хозяйственном расчете и рентабельности, вопрос о себестоимости, вопрос о ценах и т.п... Беда не в том, что закон стоимости воздействует у нас на производство. Беда в том, что наши хозяйственники и плановики, за немногими исключениями, плохо знакомы с действиями закона стоимости, не изучают их и не умеют учитывать их в своих расчетах” (И. В. Сталин. Экономические проблемы социализма в СССР, 1952 г.).

Абстракцията от идеологическото измерение не подкопава тезата на Мария Пиргова, по-скоро обратното: лишава я от важни аргументи и възможности за прецизиране и задълбочаване.

Политологичната теза на авторката подлежи и на социологическа проверка. Особено добър наблюдателен пункт са изследванията на младежта в социалистическите страни. Социалистическото общество не създаде идеологическия „нов човек”, но не произведе и тоталитарна младеж. През 80-те години пролича: появява се консуматор, който проявява нарастващ интерес към западната субкултурна продукция. Ценностни ориентири стават апартаментът, леката кола и вилата. Това е резултат на конвергентни практики, неуспешно компенсирани с идеологически внушения. Още по-ярка илюстрация беше наблюдавана в Китай: ценностни ориентири станаха транзисторът, велосипедът и часовникът. Точно този процес мотивира „Великата пролетарска културна революция”. Хунвейбините яростно унищожават детските часовничета-игралки, защото възпитават потребителски нагласи и отдалечават от идеите на Мао Цзедун.

Критични бележки

Да се изтъкнат пропуски или неточности е най-уместно да се направи в хода на подготовката и вътрешното обсъждане. Възползвах се от тази възможност.

Критичните ми бележки са насочени не толкова към самата дисертация, колкото към по-нататъшната работа на авторката. Дисертационният труд се отличава с *логическа* последователност и цялостност. Превръщането му в книга ще спечели, ако се допълни с по-голяма *историческа* последователност и цялостност. Имам предвид определена асиметричност на проучването. На социалистическите страни е отделено непропорционално по-малко внимание. Не е ясно – и не е плодотворно, анализът на съветското развитие да се ограничи до 1939 г.

И не на последно място: историческият процес е тоталност, в която играят собствена роля – и влизат във взаимодействие – и икономиката, и политиката, и идеологията. Идеологията е не само идеологически декларации, заклинания, внушения, възпитание, което осигурява било фанатична вяръност, било конформизъм и политическа лоялност. В рамките на идеологията се формират, развиват и конфронтират идейни ядра, които имат значение за вземането на стратегически политически решения. По този начин идеологията изпълнява две различни функции социалнопсихологическа (камуфлажна, ритуална) и реално управленска. При по-

нататъшна работа върху същата тема бих препоръчал на авторката да допълни изложението със страници от идеологическата история.

Публикации

По темата на дисертацията има седем публикации, които засягат основни проблеми, включително методологията на изследването, и са напълно достатъчни, за да се смята, че дисертационният труд е придобил необходимата публичност.

В заключение препоръчвам на дисертантката Мария Андонова Пиргова да бъде присъдена научната степен „доктор на политическите науки”.

7 май 2018 г.

Рецензент:

(Проф. д.ф.н. Петър-Емил Митев)